

Дори когато остава „модерна“, поезията след Великата революция звучи като дисонанс спрямо модернистичната поезия на предшествуващата епоха. Такава е поезията на полския поет Юлиан Тувим. Докато за първите му сборки, „Подслушване на бога“ или „Танцуващият Сократ“, е характерен „витализъм“, в по-късните, например в „Слова в кръв“, звучи социален протест, остра критика на капиталистическото общество, копнеж по живот на изобилие и правда. Така стихотворението „Нужда“ рисува оная мизерия, която ражда бунта:

Кривдата крещи изпод земята,
черни и мършави викат:
с изсъхналите жени и кучки
ще излезем като виеща глутница.

Стиховата творба „Бал в операта“ изразява ненавистта към буржоазната държава и установяващия се в нея фашизъм със сатирични тонове. Безскрупулната диктатура смазва всичко, което се надига против нея. Но пирът ѝ не е ли последен? —

Мигом опустя площада.
Само някой в края пада.
В улицата над стрехите
Звън се носи на копита —
Бац!
Ка
Ва
Ле
Рия!
Раз!
Два!

Ура, панове!
Малко, панове!
Браво, панове!

И бац, бац!
Ний крътва сме на земята!
Светлината
На земята!

И бац! — гърми пак в пълен бяс
Оркестър — джаз
От четирите естради —
по дяволите в ада!

„Песен за белия дом“ няма може би деловитостта и решителността на „Ще строим завод“ от Никола Йонков Вапцаров, но все пак е ярко свидетелство за бляна на народите да изградят по-хубав свят:

Бял градиме ние дом,
стоетажен дом голям,
стоетажен, мряморен. . .
А щом бъде той дом готов,
стоетажният бял дом,
малък ще е той за моя блян,
ще го вдигна по-високо, по-нататък. . .

Великата революция засегна съществено и литературата на критическия реализъм. Октомври увеличи много образи в неговото „огледало“ за сметка на други, „огледалото“ му бе обърнато към нови жизнени проблеми. Новата тематика на тоя литературен терен се определяше от новите обществени явления и процеси, от новите задачи, които изникваха пред човека и обществото, от сблъскването на стария свят с новия, и двата видени в лъчите на Октомври. Четеш реалистичните произведения на епохата и чувствуваш: в тях се вълнува морето на живота по нов начин, вълните загребват вода от дълбините му. Едно ново виждане определя значимото в действителността,

подбира образи, които преди не са били допускани по страниците на книгите, извежда конфликти, които се решават в непривична посока. Любовта има по-ярък отблясък, омразата — насочено към по-друга цел острие.

Любима тема на епохата стана изстраването на обществено, на колективистичното, на борческото съзнание. Така героят на Ярослав Хашек Швейк от „Приключенията на храбрия войник Швейк през световната война“ от обикновен представител на народната маса, който разкрива гнилотата на някогашната Австро-Унгария и търси да се измъкне жив и здрав от нейната смазваща човека военна машина, като се прави на дурак, постепенно се превръща в саботьор, в дезертьор, в съзнателен борец срещу поробващата и разлагаща се империя, и ние не се съмняваме, че неговият път води в лагера на воюващата срещу Австро-Унгария Русия.

Критическо-реалистичната литература разшири след Октомври кръга на проблемите от морален и социален, технически и философски, народностен и международен характер. Чешкият белетрист и драматург Карел Чапек например постави такива проблеми по нов начин. В творчеството си той търси източниците на човешката тревога, сочи заплахата и опасностите за човечеството и неговата култура, дава оценка на всичко, с което човекът е живял и с което живее. В драматическата утопия „Р. У. Р.“ от началото на 20-те години, донесла на автора си за пръв път световна слава, Чапек отправя критика срещу механизиранията цивилизация на буржоазния строй, който убива чувствата, всичко най-хубаво у човека. Същевременно намира художествен израз идеята, че отказалият се от труда човек е обречен на гибел. Комедията „Из живота на насекомите“, написана в сътрудничество с Йосиф Чапек, прониква дълбоко в човешките, семейните, държавните и междудържавните отношения в империалистическия свят. Осмива се любовта, която има изворите си само в жаждата на плътта. Разкрива се безсмислеността на човешкия труд, който цели натрупване на капитали, от които никой няма полза; дори капиталът служи само за това, за да се краде, разбойническува, враждува. Изобразена е безсмислицата на империалистическата война: за къс земя воюват и се мразят милиони. Търсейки „физически и нравствени ценности“, Чапек стига до романа из работническият живот „Първа смяна“. Работници-рудничари рискуват живота си, за да спасят свои затрупани другари. Империализмът, който роди фашизма, ще получи ярко художествено изображение в по-късните произведения на Чапек „Война със саламандрите“, „Бялата болест“ и „Майка“.

Писателите реалисти проследяват участието на своите герои в по-тясна връзка с обществено-политическото развитие и върху по-широк фон на обществено-политическата действителност. По такъв начин например полската писателка Зофя Налковска е написала своя „Роман на Тереза Хенерт“, едно от първите произведения на полската литература, което дава критическо-реалистична картина на полския живот след създаването на новата полска държава. Проследявайки любовната история на своята героиня Тереза Хенерт, писателката е обрисувала идейното и морално състояние на полското общество, което доведе „санацията“ на Пилсудски. Романът възсъздава типичните образи на буржоа и помещици — хищници които използват държавния апарат, за да се обогатяват; карьеристи, които, лишени от задръжки от морално естество, правят бързо своята кариера; демобилизирани офицери, които, притежаващи ненаситни апетити, търсят нови източници на сила и власт в новата капиталистическа държава; учени, които стават идеолози на възникващия фашизъм. Образът на Хенерт, съпруг на главната героиня, се разкрива в атмосферата на финансовите спекулации и корупцията. Финансист-спекулант, който се издига до върховете на държавната власт, той е новият герой на бур-

жозно-капиталистическата държава. Политическата му дейност е част от спекулантските му сделки. Издигането му в икономическия и политически живот на страната е обосновано от най-различни интереси на неговото общество, което има за типична черта своя класов егоизъм. В лицето на полковник Омски е охарактеризиран милитаристичният слой, който играеше такава роля в Полша през периода между двете световни войни и който се стремеше към военна диктатура в новата държава. Жаждата за кръвопролитие на тоя слой се съпътствуваше от бляна за „фюрер“, когото омскиевци биха следвали сляпо. Представена е и полската интелигенция — с образа на стар професор и неговия син. Стремейки се към някаква въображаема „надкласова“ позиция, старият професор затъва в блатото на реакцията. Провъзгласяваните от този слой уж демократични лозунги служат добре на буржоазията, която прикрива зад тях своите хищнически стремежи. Цялото това общество бе почвата, върху която израсна обявеният в 1926 г. диктаторски режим в страната. Интересно е, че Налковска е завършила картината на това общество три години преди Пилсудски да извърши своя „майски“ преврат.

Октомври накара писателите реалисти да не се задоволяват само с критиката на съществуващия капиталистически строй, но да изведат герои, които се въдушевяват от една „велика идея“ за създаване на по-справедлив и сит живот. Преживял създаването на независима полска държава, крупният полски писател Стефан Жеромски живее известно време с илюзиите, че изстрадалата в робство негова родина ще се издигне и по обществена справедливост, и по цивилизация над много други европейски държави. Но противоречията на буржоазно-помещическата държава бързо слагат край на неговите илюзии. Романът „Предпролет“, който излиза от печат в 1925 г., е не само документ за краха на илюзиите на големия писател, но и свидетелство, че той търси по-друг път за развитието на своя народ от онзи, по който се е отправила официалната държава. Героят на романа, Барика, след като известно време се лута, разбира каква е тая нова полска държава, разбира, че на Полша е нужна „велика идея“, и започва да я търси. Накрай се нарежда в чедна колона на комунистическа демонстрация, отправила се към резиденцията на председателя на републиката.

Полските господстващи среди посрещат с вой романа на Жеромски. Наричат го дори пропаганда на болшеvizъм. Жеромски обаче е искал само да покаже какъде водят мизерията, поляризацията и безгрижието на управляващите върхове към участта на народа. Но да стигне до подобна литературна задача, той е трябвало да види света в озарението на Октомврийската революция. Тая революция хвърля отблясъци и върху пътя на Барика, героя на романа.

Поезията на критическия реализъм получава такова обществено звучене или такива тонове, които я доближават до социалистическо-революционната поезия. В периода на революцията например най-големият словашки поет Павел Орсаг Хвиездослав написва безсмъртните си „Кървави сонети“. Разтревоженият за съдбата на народа си и човечеството поет громи империалистите, които намират изход от стопанските и обществено-политическите противоречия във войната. Някои стихотворения на по-младия Хвиездославов сънародник Янко Йесенски от периода след революцията са истински революционни песни и бунтовни въззвания. В „Подземна песен“ сръбският поет Алекса Шантич възпява пролетариата — „тая гола, презряна, изпоцапана класа“. Тя е извор на всяка красота. Слял се с нея, поетът говори от нейно име: Като недрата на земята сърцата на нашите гърди хранят в себе си безценни руди и сили на светли и честни хора; макар нашите ръце да са напукани, запрашени и груби, нашите песни са биене на чукове. Поетът се за-

канва на стария свят: с бурята на душите ще срутим всички храмове, където се молят на бога на златото.

Исклучително голямо развитие получи с Великия Октомври пролетарско-революционната, социалистическата литература. Тя навлезе в период на зрялост. Постигна високо художествен израз за великите идеи на социализма, овладя нови теми, извая нови образи, придоби нов патос. Настъпи едно неவிждано идеологизиране на стих и проза. Със своя растеж тя бързо се наложи над другите посочени течения, преодоля ги, измести ги, стана постепенно най-перспективното, най-мощно въздействащо литературно течение.

Пролетарско-революционните писатели растяха с Великата революция, закаляваха се в нейните борби, носеха мислено нейните знамена, с нейните борци преминаваха през дверите на бъдещето. Събитията в младия Съветски съюз не само ги вдъхновяваха, но чрез тях те гледаха на всичко, което ставаше в тяхната родина и по цял свят.

Кой ли пролетарско-революционен поет не изрази възторга си пред революционните събития, любовта си към Съветския съюз, вярата си в победата на идеалите, които създадоха Октомври? Христо Смирненски е един от тези, който направи всичко това с огромна поетическа сила:

В утрото на светла ера, с факела на нова вера
идат бодри ескадрони с устрем горд и набег смел, . . .

Да бъде крепка, братя,
десницата ви свята!
Вий първи в тъмнината
запалихте звезда. . .

Москва, Москва!
Ти ярко пак пламтиш, ти пак туптиш . . .

Ти стоиш днес изваяна сякаш от камък,
ти във странна блестиш красота . . .

Железна бе твоята броня —
в желязо духа обкова . . .

Станислав Костка Нойман отправя поздрав, който смесва възторга и идеала с любовта и вярата:

Учителко, зашто и надеждо наша,
на бъдещето ни жалон,
единствена звезда върху небето ни стъмено,
здравей!

(„РСФСР“).

В многогласната кантата „Благодарност на Съветския съюз“ същият Нойман изразява благодарността на народите за това, че Съветският съюз проправя със своята борба и труд пътя им към бъдещето:

Любов и благодарност вам —
като камбанен звън да проехтят,
защото в тях не съм аз сам,
на милионите звучи гласът,
и ний вам може би ще бъдем нявга равни в нещо,
сега обаче само можем да ви благодарим горешо,
вам, Ленин, който вчера словото направи плът
и царство за човека тук откря,
вам, авангарде от работници — борци,
издигнали делата си в победа,
вам, поколение герои и творци,
в които свои синове социализмът гледа,
на тебе, осъзнат народ от хора на труда,

превърнал се в стена гранитно-здрава,
готов да отразиш на хищници сганта,
ако към тебе мръсна длан отправи . . .

Строителството в Съветския съюз беше такъв ентузиазъм, какъвто никога преди това не са извиквали събития в чужда страна, и тоя ентузиазъм създаваше ново отношение към живота изобщо. Нека припомним стихотворението на полския поет Владислав Броневски „Магнитогорск или Разговор с Ян“. Поетът е затворен в една килия с работника Ян. Ян е стар и болен. В затвора е тежко. След прекараната в страдание нощ Ян говори: „Знаеш ли, в Магнитогорск днес разпалват двете първи пещи. . .“ Поетът си помисля: „Колко красив е животът дори в тая крастава килия № 13!“

Съветският съюз е за поетите земя на мечтите, „чудно хубава земя“, „земя на свободата“, „земя на щастieto“. Такава я възпява например чешкият поет Витезслав Незвал:

Аз знам страна полярна,
страна прекрасна знам,
ний двама, моя вяра,
ще полетим натам . . .

Земята там красива
е пълна с благодат
и ти ще си щастлива
сред мир и свобода.

Там всеки с труд живее,
работникът е сит —
ще любим и ще пеем
ний в този свят честит . . .¹

С Октомври пролетарско-революционната поезия стана зов и знаме на народните маси, които са тръгнали да осъществяват своите идеали. Христо Смирненски намери най-съвършен израз — и динамичен, и целенасочен — на народното томление по друг живот, на народния устрем, на призива за борба и победа:

За въздух жадни са гърдите,
очите молят светлина,
един копнеж, мечта една
гори и се топи в душите
и през сълзи и кървав гнет,
през ужаса на мрак студен
разбунен вик гърми навред
„Да бъде ден! Да бъде ден!“

Стихът на поета зазвучава в един ритъм с твърдата стъпка на настъпващия „Работник“, революционизиран от Великия Октомври:

През ранните зори на новия живот
пристъпва той с походка дръзка
и пред потъналия в мрак човешки род
рубинени огньове пръска.

Лирическият герой на тая поезия израсна с грандиозно социално, революционно чувство. Той стана герой-борец, герой, който е готов на всяка жертва, за да повали в праха „златолустестия“ гигант на капитализма. „Юноша“ на Смирненски сякаш копнее по смърт върху барикадите на революцията:

Нека пламне земята за пир непознат,
нека гръм да трещи, да руши!
Барикаден пожар върху робския свят!
Ураган, ураган от души! . . .

¹ Превела Ел. Багряна.

И тогава — залюбен в тълпите, пленен
от лъчите на нова зора —
без да питам защо съм на тоз свят роден,
аз ще знам за какво да умира.

Същия образ очертава лирическият герой на чешкия поет Иржи Волкер. Обреченият на смърт поет тъжи преди всичко и само за това, че не може отново и отново да застава редом със своите другари от Комунистическата партия, с работниците, с всички угнетени и експлоатирани, за да може с тях непрекъснато и винаги да пролива кръвта на сърцето си за човечеството, за справедливостта:

Без заглавие

Вълните на живота до леглото болнично долитат
и сред превръзките аз слушам бурния им звън. —
другарите вървят в борба за справедливост,
другарите вървят и всички до един са вън.

Вълните на живота до леглото болнично долитат,
но дебне и смъртта от болничните ъгли с мрак и мраз. —
Защо не мога да вървя в борбата с вас, другари?
Защо ли тука трябва да умирам в тоя час?

Тоя герой, готов на всяка жертва, влезе като главен герой в малко по-късната антифашистка литература. Впрочем той дойде в нея не от литературната традиция, макар че тая традиция го кърмеше, а от живота.

Антифашистката литература черпеше от делото на Октомври, тъй както и предните антифашисти изобищо черпеха от това дело. Антифашистката литература се разви във всички славянски страни, като отбеляза пръв голям успех в България. Както е известно, българският народ се надигна на първото в света антифашистко въстание, естествено беше да създаде и първата голяма антифашистка литература в света. Нека припомним само поемата „Септември“ на Гео Милев. Това е не само първа по време антифашистка поема в световната литература, но заема предно място в нея и по поетическа сила, и като новаторско дело. Тя е една визия на разбунтувания народ, който е понесен от вярата, че ще превърне „септември“ в „май“. Макар поемата да отразява едно наше събитие и макар да я наричаме новаторско дело, ние знаем: без Великия Октомври, без неговата литература и без нейния пръв поет Владимир Маяковски тя би била немислима.

Разбира се, антифашистката борба не е само борба за събарянето на фашизма. Тя е най-вече и преди всичко и борба за създаване на социалистическо общество. Само съчетанието на антифашистките идеи и цели с идеите и целите за създаване на социалистическо общество, подобно на онова, което бе създадено в Съветския съюз в резултат на Октомврийската революция, можеше да изтъкне такива писатели-борци, каквито бяха Никола Йонков Вапцаров, Юлиус Фучик и Иван Горан Ковачич, Коста Рацин, Карло Дестовник Каюх и Луциан Шенвалд, Владислав Броневски, Венко Марковски и Радован Зогович.

Всеки нов народ, който след Съветския съюз започва социалистическо строителство, знае, че началото на това строителство постави Великата революция. Лужичко-сръбския поет Юрий Брезан например ѝ посвети стихотворението „Октомврийската революция“, за да възплъти тая мисъл, когато Лужица започна социалистическо строителство. С Великата революция — говори той тук —

роди се свят
нов
и
справедлив, свят на мир
и достоен за хората.

След Октомври писателите от социалистическия фронт проникват дълбоко в историческите процеси, които се разгъват в нашата епоха. Всеки етап от новото развитие на народа или на човечеството намира в творчеството им широко изображение и обобщение, своите драматични конфликти и образи, утвърждение на новите постижения, които имат значение за народното развитие или за развитието на цялото човечество и са вдъхновение за нови борби и победи.

В конфликта между работническата класа и капиталистическите експлоататори работническата класа се закалява, организира, жертвите ѝ бележат пътя към победата. Това е изобразила например чешката писателка Мария Майерова в романа „Най-прекрасният свят“. Героинята на романа, Ленка, се включва в редицата на работническия авангард и взема участие в декемврийските събития, които доведоха до създаването на Чехословашката комунистическа партия. Ленка загива, но жертвува живота си за едно велико дело.

Популярна тема на повествователното изкуство е класосъзнаването на работника. Тоя съществен процес на епохата е изобразен извънредно успешно в известния роман „Ана Пролетарката“ от чешкия писател Иван Олбрахт. От покорна слугиня Ана израства до работничка, която знае какво трябва да върши, знае да се бори. Върховен момент в романа е сцената, в която Ана среща своята бивша господарка Рубешова. Когато Рубешова я предупреждава, че ще стрелят по работниците, Ана отвръща: „Ще стрелят по нас?! Но и ние ще стреляме по вас, госпожице!“ Подобен процес лежи в основата и на известната повест „Селкор“ от Георги Караславов.

В разбирането на процесите в обществения живот писателите от социалистическия фронт са подпомогнати от непрекъснато съпоставяне и сравнение на положението в тяхната страна и положението в Съветския съюз. Словашкият писател Петър Илемнишки, който пребивава продължително време в Съветския съюз и в романа си „Звъняща стъпка“ проследява разрушаването на старите форми и възникването на нови форми в страната на Октомври, в следващите си романи — „Нива неорана“, „Бучка захар“, „Компас у нас“ — обхваща широко обществено-политическите явления и процеси в Чехословашката република: стопанската криза, пролетаризирането на масите, безработицата, стачките, демонстрациите, нечистите цели и похвати на буржоазните партизани, организирането на трудещите се за извоюване на право на работа и хляб, техните първи победи. Героите изразяват силно недоволството си от това, което техните бащи са смятали за щастие. „Животът се не свършва — мислят те. — Върви напред. И тъкмо напредъкът, подобряването на живота, борбата за неговата по-съвършена форма — това само по себе си е собствено единственото мислимо човешко щастие.“

Цялото развитие води към по-високата историческа форма — социализма. Най-крупните славянски писатели на нашата епоха са дълбоко убедени в тая основна идея на съвременната история, която бе изложена в трудовете на Маркс, Енгелс и Ленин и която бе доказана от Великия Октомври, и си поставят задачата да изобразят процесите, които водят през политическите борби на миналото и настоящето към зората на социализма. Тези процеси са продължителни и сложни и стремежът да бъдат обхванати води до широки изображения, до големи епически дела. Нека помена големия роман на Мария Майерова „Сирена“, в който развитието се проследява от средата на миналия век, трилогията на Мария Пуйманова „Хора на кръстопът“, „Игра с огъня“ и „Животът срещу смъртта“, в която се улавят събития между двете световни войни и събития от времето на Втората световна война до разгрома на хитлеристите, двутомния роман на полската писателка Мария Домбровска „Нощи и дни“, в който се разгъва съдбата на три поколения. Подобни романи напи-

сах и най-значителни български писатели: Георги Караславов публикува неотдавна четвъртата част на романа си „Обикновени хора“, Димитър Талев ни остави монументално платно на развитието на българското население в Македония — тетралогията „Железният светилник“, „Преспанските камбани“, „Илинден“, „Гласовете ви чувам“, Димитър Димов представи със завидно майсторство залеза на буржоазно-капиталистическото общество у нас в романа си „Тютюн“, Емилиан Станев съживи и даде епически измерения на типичните представители на един преломен момент от нашето политическо и революционно развитие в романа си „Иван Кондарев“.

Изобщо съществена черта на литературата на предния писателски отред на славянските народи стана отражението на живота в неговото развитие. Отразяването на живота в неговото развитие дава нова мощ на писателя: да прозре в бъдещето, да води към него. Литературата получава най-голяма възможност не само за художественото опознаване на действителността, но и за нейното преобразяване. Писателите съдействуват със своето дело на обществено-историческото развитие, тяхното дело се превръща в общопролетарско дело и по-нататък в общонародно дело.

Известно е, че всяко ново литературно развитие въвежда нови герои. Писателите, които издигнаха на по-висока степен развойната линия на славянските литератури след Великия Октомври, изведоха в своите произведения герои с ново мислене и с нов устрем. Основна тяхна черта е волята да преобразуват действителността. На широк фронт те проправят нови пътища в живота.

Такъв е например героят Тоник от романа „Ана“ Пролетарката“ на Иван Олбрахт. Създавайки образа на Тоник, работник-металик, Олбрахт въвежда в чешката белетристика героя на епохата, който, минал тежката школа на живота в капиталистическото общество, знае за какво трябва да живее и за какво трябва да се бори. В неговите възгледи, начини на действие и в неговата вяра в победата на работническата класа и комунистическите идеи Олбрахт е показал типичните черти на оформилия се като комунист борец-пролетарий.

Колко много подобни герои — герои, за които борбата за социализъм става смисъл на живота — създадоха славянските писатели след Октомври! Как превръщат те делото на Комунистическата партия в свое лично дело! Как тези герои растат с партията, борят се като нейни най-предани воители, не трепват пред смъртта, когато партията ги призовава на подвиг!

Въздействието на тия герои върху читателя е огромно. Техните дела въздушевяват за подвизи, техният пример дава път на комунистическите идеи, с техните мисли и постъпки растат редиците на комунистите в света. И неприятелите на нашите победи и постижения не закъсняха да ги определят като недействителни, измислени. Тези герои обаче не са измислени, те притежават чертите на смелите и самопожертвувателни борци и строители на нашата епоха. Те възплащават романтиката на едно пълно с героични подвизи време.

Писателите издигат на по-висока степен развойната линия на славянските литератури, усвоявайки все повече и по-задълбочено марксистко-ленинската теория, марксистко-ленинския мироглед. Както е известно, тая теория и тоя мироглед изискват не само опознаване на действителността, но и преобразяването ѝ в нейната по-висока форма. Убедеността в необходимостта от комунистическото преустройство на света се възплащава в горещо защитавани идейни позиции, жизнени явления, обществени отношения, герои. Литературните произведения получават нова съществена черта — партийността. Партийността осигурява и на извънсъветските славянски писатели, тъй както осигурява това на съветските, дейно участие в създаването на новото общество,

във формирането на социалистическото съзнание у масите, ето защо произведенията им придобиват грамадно обществено значение.

Ясният поглед върху развитието, засиленото обществено съзнание и партийността доведоха до възникването на нов тип народност в литературата. Писателите издигат идеи, подбират епизоди, рисуват герои от позициите на интересите на народа. Народността налага борба с антинародната буржоазия, с посегателствата към жизненото равнище на народа, тя е вдъхновението за изграждането на по-справедлив обществен строй, в борбата за мир и сътрудничество между народите.

Новото изкуство на славянските писатели има като своя съществена черта и хуманизма. Това изкуство трябва да бъде хуманистично, защото подпомага развитието към най-хуманното общество — социалистическото и комунистическото. Неговият естетически идеал е тясно свързан с обществения идеал на нашата епоха и на човечеството: премахване на общественото неравенство, премахване на експлоатацията на човек от човека, премахване на колониалното робство, премахване на войната като метод за решаване на международните проблеми, създаване на действително културно и високо организирано общество, развитие на всички творчески сили на човека, овладяване на природата и използване на цялото нейно богатство и многообразие за разцвета на човешкия живот.

Разбира се, в една статия не е възможно да се проследят всички нови явления, теми и посоки в развитието на цял кръг литератури. Отказвайки се да соча повече явления, теми и посоки в развитието на разглежданите славянски литератури след Великия Октомври, аз не мога да не отбележа, че всички те възникват върху основата на нови творчески принципи. Тези творчески принципи обосновават развитието на един нов тип изкуство — изкуството на социалистическия реализъм. Писателите социалистически реалисти поеха щафетата от ръцете на най-добрите писатели от миналото, за да обогатят литературата с нови оригинални и силно въздействащи произведения и да придвижат по-нататък нейното развитие. Оформяйки се като нов тип изкуство, изградено върху цяла система от творчески принципи, социалистическият реализъм получи и своята теория.

Трябва да отбележа, че теорията на социалистическия реализъм в някои славянски страни не се ползува с популярността, с която се ползува у нас и в Съветския съюз. Но каквото и да е отношението към нея, тя фактически съществува, доколкото нейните творчески принципи се реализират в практиката. Нейната редукция не е оправдана. Тя е необходима, защото осветлява пътя на новото литературно развитие. Без нея писателите не са в състояние съзнателно да вървят към решението на големите идейно-художествени проблеми, които очертават облика на новата литература.

Като се отказвам да излагам още нови явления, теми и посоки, още творчески принципи, мисля, че изложените вече са достатъчно да ни убедят в поставената от нас теза: Великият Октомври представя преломен момент в развитието на славянските литератури. С Великия Октомври в историята на славянските литератури започна нова епоха.

ВЕЛИКИЯТ ОКТОМВРИ — ПРЕЛОМЕН МОМЕНТ В РАЗВИТИЕТО НА СЛАВЯНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРИ

Емил Георгиев

Събитията, които изменят живота, изменят и мисленото на хората, изменят техния духовен мир, изменят техните схващания за прекрасното и грозното, за възвишеното и ниското.

Изменят и художественото мислене, което получава словесно-образно възплъщение в литературата. Литературата е сеизмограф за извършващите се промени в живота на народите. Тя улавя новите явления и ако те са семена в гънките на плодни бразди, им дава живот. При това създава подходяща форма, за да вмести новото съдържание.

Великата октомврийска социалистическа революция е най-голямото от тези събития, които изменят живота. Естествено бе тя да стане преломен момент в развитието на изкуството и литературата, особено на тези народи, които бяха засегнати в по-голяма степен от нея. Такива бяха славянските народи, не само тия в Съветския съюз, но и тия извън него.

За славянските народи в Съветския съюз — руси, украинци и белоруси — тук няма да говоря. Преломът, който настъпва в тяхното общо и литературно развитие с Великия Октомври, е общоизвестен, явен за всички. Ще насоча вниманието към литературите на славянските народи извън Съветския съюз.

Нека припомним най-напред до каква степен Великата революция засегна живота на тия народи. В 1918 г. Ленин подписа акт, който провъзгласяваше договорите за разделението на Полша, т. е. за нейното робство, за невалидни. Така бе поставено началото на националната независимост на полския народ, началото на нова полска държава. За ролята на Октомврийската революция в живота на чехи и словаки ще си позволя да цитирам Клемент Готвалд, който изтъкна: „Съветският съюз и Великата октомврийска социалистическа революция бяха фактори за самото раждане на Чехословакия.“ Това е несъмнено вярно. Октомврийската революция прогласи освобождение на народите, революционизира масите, създаде ново съотношение между силите на робството и силите на свободата. Старата Австро-Унгария, наричана с право „тъмница на народите“, трябваше да рухне. Чехословашката република бе фениксът, излязъл из нейните развалини. До голяма степен и Югославия излезе из тези развалини. Всеобщата криза на капитализма, на буржоазно-капиталистическото общество в България се дължи в най-голяма степен на Великата революция. Тая революция озаряваше с пламъка си пътя на българския народ, когато създаде революционните събития в края на Пър-

вата световна война, когато се хвана за оръжието през Септември 1923 г., когато по-късно организира героична антифашистка борба.

Можеше ли литературата на поляци, чехи, словаци, лужичани, сърби, хървати, словенци, българи да върви по пътищата, по които бе вървяла до революцията? Дореволюционното време бе една друга епоха — една приключена страница от историята на тези народи! Литературната история трябваше също както и общата история да прелисти нова страница.

Кои бяха пътищата, по които се движеше литературното творчество в навечерието на първата победна социалистическа революция?

Твърде многолюден бе пътят на модернизма. Беззрачен, безперспективен, осиян само от далечни, студени звезди. Отвеждаше настрана от живота: онези, които пристъпваха по него, се чувстваваха уморени от глъчката на себеподобните си, смятаха се „прокълнати“ от тях или сами „презираха“ всички и всичко, търсеха „нирвана“. Тяхното творчество бе може би красиво, но бе безкръвно, мелодично, но приглушено, многобагрено, но с повехнали краски. Гласът на социалната съвест бе обявен от дълго вече за глас на „спукана цигулка“, индивидуализмът бе отвел до „куличката от слонова кост“, философският идеализъм бе получил крайната си форма — солипсизма.

Вторият път бе пътят на критическия реализъм. Широк в миналото път, който през епохата модернизмът се мъчеше да стесни и който официалната критика преграждаше с тръни. Реалистите-романисти „разнасяха“ наистина, по израза на Стендал, своето „огледало“ по „широкия друм“ на живота, но за тях бяха в пълна сила думите на Чехов: „Ние описваме живота такъв, какъвто животът е, а по-нататък не знаем ни бъкел: можете и с камшик да ни шибате, по-нататък не ще мръднем. Ние нямаме нито най-близки, нито най-далечни цели и в нашите души е празно, та там може да се играе на топка.“ Тези думи точно формулират ограничеността на реализма от стар тип.

Най-сетне един трети път имаше повече бъдеще, отколкото настояще. Той бе още твърде тесен и стръмен. Това бе пътят на пролетарската, на социалистическата литература. Вървещите по него писатели, чийто брой все още не беше твърде голям, се стремяха да съединят изображението на живота, и особено на борбите на пролетариата със социалистическата идейност. Те утвърждаваха своето изкуство в борба с упадъчните течения, борба в името на живота, на етиката, на развитието. В условията на Първата руска революция от 1905 г. тоя вид литература постигна велик успех: Максим Горки постави основите на социалистическия реализъм, основи, които очакваха строителите от литературното и изобило художествено бъдеще на човечеството.

Още първите залпове на Великия Октомври разтърсиха атмосферата на литературния живот във всички славянски земи. По всички очертани пътища наблюдаваме нови стъпки, сепване, поврат. Развихрянето на народните сили от революцията, разместването на обществените пластове, новият национален живот не можеха да не извикат едно всеобщо излизане от руслото на старите схващания, което в областта на литературата и изкуството означаваше поява на нови идеи, на нов емоционален мир, на нова тематика, на нови герои, на нови форми. Дори отдавна изявени и затвърдили посоката на своето творческо „аз“ представители на славянските литератури се замислят над своето поетическо „верую“ и поставят на везните на времето своя дотогавашен творчески актив.

Нека спрем поглед най-напред върху първото отбелязано дореволюционно литературно течение — върху модернизма. Залповете на Великия Октомври разлюляха „куличките от слонова кост“ на модернистите така, че те бяха принудени да отворят „заклучените“ си вратички, за да видят какво

става „отвън“, в живота. През отворените вратички нахлу не само свеж въздух, но бурен вихър, който изтласка „заклучениците“ „навън“.

Така хърватският поет Владимир Назор написа в 1917 г., годината на Великата революция, стихова творба „Правдив глас“. „Правдив глас“ представя равностепенно на дотогавашните постижения на поета и решение за нов творчески път. Правдата изиска от поета да скъса с илюзиите, с които е живял, с романтиката, в която е загръщал действителността. Замисля се над своята поезия. Струва му се, че е лъгал народа си. Той се е лутал бос и уморен да дири нещо по-голямо от бляна — преобразената действителност, но само е скривал от погледите и погледа си мрачната буржоазна действителност в пищно изтъкани орнаменти. Сега копнее по нова сила на своето дело.

Новелата „Човекът, който загуби копче“ от същото време свидетелствува, че поетът е намерил пътя към живота, към човека, към обществото. Героят на новелата е живял с облаците, със слънцето и звездите. Един ден обаче загубва копче. Без него всичко пред погледа му се променя. Загубва възторженото си отношение към света, в който живее. Започва да търси копчето, за да възвърне щастието си. Вглежда се и в домовете на хората. И когато намира копчето заедно със златно съкровище, не заживява отново в своя свят на илюзии, а започва да подпомага хората. Заживява с техния живот.

Подобна творческа „криза“ изживя значителният представител на полския модернизъм Леополд Стаф. В своята лирика, възникнала в периода от началото на века до 1918 г., тоя поет, нямайки на какво да опре своите „сънища за сила“, изпада в състояние на умора, на песимизъм, на мисъл за смъртта. Чувството за страх и ужасът го дебнат, защото той не се е откъснал от онова общество, в което никнат стиховете на неговите съвременници-поети на буржоазния упадък. В сборките, издадени след 1918 г., „Дъга от сълзи и кръв“, „Вино на любовта“, „Полски пътеки“ и др., енергията и силата са реалност. Цикълът „Справедлив гняв“, поместен в първата сбирка, представя приветствие на революцията от 1905 г. Поетът подава ръка на „брат“ работник. В неговия чук вижда мощно оръжие, от което треперят експлоататорите. Сбирката предлага реалистични картини на полското село и на пролетарската беда. Стаф рисува тежкия труд на селянина, а неговият ковач е реалистичен образ, а не както в някогашната му сбирка — символичен. Пораснала е изобщо любовта на поета към живота и човека.

В чешката литература един от родоначалниците на символизма, Антонин Сова, не само застава изумен пред революцията, но смесва глас с гласа на нейните първи певци. Той помества в сп. „Червен“ стихотворението „Строфи към писателите“, с което призовава своите събратя да издигнат червеното знаме на борбата:

Как искам знамето ни да обагри кървав цвят!

Защото виждам: старецът столетен вече

разбира, че е останал надалече

подир чирака голоброд.

Хлапачите го гледат с смях,

издигат се над ръста му те жалък,

назад е той, багажът му е малък,

а образ има романтичен, плах.

Писателю, това си ти —

смешник наш за минутите свободни!

Това си ти, мечтателю, трагична сянка,

поетът-страж, що бди

над силите народни,

от миналите времена е днес останка...

След Октомври писателите почувствуваха нужда от ново изкуство — пълно с живот, носещо неговия „гръм и грохот“, извеждащо човека върху барикадите му. Така Владислав Броневски с ранното си стихотворение „Поезия“ иска от поезията да буди ентузиазъм, да води като барабанен бой, да сплоти хората за осъществяване на възвишени идеали — проста човешка радост, красив и достоен живот, като се противопоставя с всичко това на унилите интонации на модернизма, господстващ в буржоазното изкуство:

Има радост човешка и проста
и живот — и красив и достоен,
тях ни дай — и това ще е доста,
заповядай ни — тръгваме в боя.

Поетът поставя въодушевено изискването за новаторско, реалистично, жизнено, борческо изкуство:

Дай ни нови слова на езика,
научи ни по-просто да пеем,
и със болка и с радост велика,
и с любов да горим, да живеем.

Ако арфа при песните трябва
да заклина гърма, своите жили
ще изтръгнем за струни тогава —
да звучат в урагана със сила.

С песента ще се бием, със нея
ние змийския съсък сразяваме,
и живота красив да възпеем,
любовта, що навред побеждава.

И тогава, поезио, дай ни
думи прости, сърдечни, парливи,
а умрелите — нека незнайни
отшумят в вечността парцаливи.¹

Посочените творби на Назор, Стаф, Сова и Броневски не са спорадични и единични явления. Октомври отприщи буен поток кризисни явления в модернизма, откри широк път за хуманистичните идеали. Формалната виртуозност отстъпи място на гласно заявени обществени идеи и дори програми. Личността преодоля конфликта си с колектива. Започна значителен процес на късане с антиобществената поезия на модернизма и преминаване на позиции на реалистичното творчество и на пролетарско-революционната идеология.

В българската литература този процес обхвана значителни писатели. Христо Ясенев напусна своя „рицарски замък“, излезе от „пустинята“, огрята от „сетната четвъртина“ на „кървавия месец“ Гео Милев, изостави „дверите на любимата“ Емануил Попдимитров, потърси общуване с „хората“ Людмил Стоянов.

Същият процес наблюдаваме в чешката литература. Сборките на Станислав Костка Нойман от края на XIX век и от предреволюционните години на XX век предлагат идейно-художествени търсения от модернистичен тип и безплоден дребнобуржоазен бунт. Великата революция осветли неговия път и той създаде качествено ново изкуство. Книгата „Червени песни“, събрала следреволюционната лирика на поета, не само очертава образа му като образ на поет-комунист, но представя начало на чешката пролетарска поезия от нов тип, където се осъществява принципът на партийността. Нойман се изявява класов поет, поет на пролетарската революция. Намерил опора в

¹ Превел Т. Харманджиев.

революционните маси, той се отказва от „интимните радости и скърби“, от „частната музика“ и иска да пее за другарската обич и класовата ненавист само с „железния глас“ на машините и картечните. Той се отказва от национализма, особено когато буржоазията превръща новата Чехословашка република в оръдие на своето владичество, и посвещава песните си на социалната революция, на следвоенната борба на европейската работническа класа, на създаването на първата в света пролетарска държава. Чешкият поет разбира напълно огромното значение на Великата революция за целия свят и със своя стих отдава възхвала на нейните творци начело с безсмъртния Ленин.

Макар да живя съвсем кратък живот, Иржи Волкер измина доста дълъг път от сбирката „Гост в къщи“ до сбирката „Тежък час“. Обществено озабочеността на „Гост в къщи“ е „смирението“; спомнете си стихотворението „Смирение“, което звучи програмно:

Малък и още по-малък ще стана,
докато бъда най-малък в света.

Сутрин, в ливадите, лете
ще застана най-малък до някое цвете,
прегърнат със него, ще му прошепна:

„Хлапене босо,
опряло е длан върху тебе небето грамадно —
с капката росна,
за да не падне.“

„Тежкият час“ е часът на раждането на бореца. Поетът живее със сънища, чието реализиране става чрез борба. В стихотворението „Балада за съня“ четем:

Големите сънища щом се убиват,
много кръв се пролива.

Тежкият живот „налива твърдост“ в ръцете. „Мъжете“ не са светци, за да държат лилии. Те носят в ръцете си „меч и чук“. Баладата завършва с думите:

Трябва да се живее,
трябва кръв да се лее,
оръжие са ръцете,
щит — сърцето!

В литературите на новосъздадена Югославия преодоляването на модернизма, което започва още под влиянието на предшествуващите събития — борбата с антинародните режими, анексията на Босна и Херцеговина, войните, — получава с Великия Октомври нови тласъци. Крупният словенски поет Отон Жупанчич например, който бе започнал като модернист, написа стихотворение „Въпроси“ — „въпроси“ към тези, на които предстои да влязат в една нова ера на човечеството: ще могат ли да направят те това със старите си вождове — политически грешници и певци. Поетът се противопоставя на онези, които искат да обречат на вечно робство и да унищожат неговия народ. По-късно Жупанчич, както и Назор, ще стане певец на партизанската борба.

След първите си „симфонии“, които търсят да уловят многозвучието и многобагрието на живота и природата, Мирослав Кърлежа бързо се ориентира към голямата тема на революционното изменение на живота. В 1918 г. той издава драмата „Христофор Колумб“, навеяна от революционните събития и изпълнена с размисли за делото и величието на Ленин. Кърлежа се стреми да развълнува читателя и зрителя с нови големи проблеми, проблеми на живота, на междучовешките отношения, както и със свеж и оригинален поетичен израз.